

راهکارهای مادران برای ارتقای سطح دینی فرزندان با تأکید بر فضای مجازی

محمدصادق فاضل^۱

نسیم تترستاقی^۲

سیده مریم موسوی^۳

چکیده:

امروزه، فضای مجازی به عنوان یک ابزار تأثیرگذار در تربیت دینی کودکان شناخته می‌شود. با توجه به دسترسی آسان کودکان به محتوای آنلاین، والدین به ویژه مادران باید نقش فعالی در هدایت و نظارت بر استفاده فرزندان از این فضا داشته باشند. روش‌های تربیتی شامل ایجاد الگوهای دینی مناسب، تشویق به مشارکت در فعالیت‌های مذهبی و استفاده از محتوای آموزشی آنلاین است. تحقیقات نشان می‌دهد که آموزش‌های دینی باید به صورت جذاب و متناسب با سن کودک ارائه شود تا بتواند تأثیر مثبتی بر روی آن‌ها بگذارد. همچنین، نظارت و همراهی والدین در استفاده از فضای مجازی می‌تواند به تقویت عقاید دینی و جلوگیری از تأثیرات منفی محتواهای نامناسب کمک کند. در نتیجه، ایجاد یک محیط حمایتی و پرورش علاقه به آموزه‌های دینی در فضای مجازی می‌تواند به ارتقای سطح دینی فرزندان کمک شایانی کند. این اقدامات نه تنها شامل آموزش مستقیم بلکه همچنین شامل فراهم کردن فرصت‌هایی برای تعامل مثبت با محتوای مذهبی و اجتماعی است.

کلیدواژه: تربیت، تربیت دینی، وظایف مادران، فضای مجازی

^۱ استاد سطح عالی حوزه علمیه، قم، ایران، m_60_sfazel@yahoo.com

^۲ طلبه سطح سه، مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)، ساری

^۳ طلبه سطح سه، مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)، ساری

مقدمه

یکی از برجسته ترین اقدامات بشر در زمینه ارتباطات در طول تاریخ، ایجاد بستری به نام اینترنت و فضای مجازی است. امروزه با توجه به گسترش فضای مجازی از قبیل اینترنت گوشی های همراه و شبکه های اجتماعی محیط تربیتی جدیدی به نام فضای مجازی به وجود آمده که به طور قابل ملاحظه ای همه افراد به خصوص قشر کودک و نوجوان را به خود جلب کرده و از این رو، تاثیر مستقیم و غیرمستقیم در تربیت آنان خواهد داشت

در عصر حاضر، پدیده ی فضای مجازی مسئله ای است که در زندگی همه رخنه کرده است و انسان ها در سنین مختلف درگیر آن هستند. در این میان کودکان و نوجوانان به دلیل حضور در برهه زمانی حساس زندگی خود، بیش از دیگران در معرض آسیب های گوناگون قرار دارند. بسیاری از مردم اینترنت را فضایی سراسر سازنده و مفید قلمداد میکنند و بسیاری دیگر نیز این فضا را یکسره تخطئه کرده و مردود اعلام میکنند. اما باید این را دانست که این فضا همچون هر چیز دیگر در این دنیا میتواند بسته به نوع بهره گیری بشر مثبت یا منفی و یا تلفیقی از این دو باشد.

مضرات فضای مجازی همواره مورد پژوهش پژوهشگران و مورد سفارش اندیشمندان بوده و هست؛ آسیب هایی از جمله: ایجاد مطالبات جدید اجتماعی، تهدید بنیان های خانواده و نارضایتی های خانوادگی، تغییر نقش های اجتماعی، تغییر در اوقات فراغت، اعتیاد اینترنتی و ... اما در مقابل، فضای مجازی یک فرصت مناسب برای تبلیغ دین است. برای نمونه، طلاب می توانند از امکانات موجود به خوبی استفاده کنند و از فضای مجازی جهت نشر دین حداکثر استفاده را ببرند؛ ما باید دین را به تناسب شرایط پیش ببریم؛ نمی شود که فضای مجازی دنیا را فرا بگیرد و ما در این عرصه حضور نداشته باشیم.

یکی از مهم ترین اهداف ارسال انبیای الهی تربیت انسان است. از آن روی که انسان دارای پیچیدگی های بسیاری است در مورد او گونه های متنوعی را در امر تربیت می توان تصور کرد؛ از جمله: تربیت اعتقادی

تربیت اعتقادی مهم ترین بخش نظام جامع تربیتی اسلام است که در آن اصول اعتقادات اسلام؛ یعنی باور به خداوند، پیامبران، امامت و معاد به متربی منتقل می شود. در این بین، اعتقاد به وجود خداوند اصل و بنیاد دیگر باورها به شمار می رود که در میان مربیان، مادران بیشترین نقش تربیت اعتقادی رو بر عهده دارند. پس با توجه به این نقش مهم، مادران میتوانند در تربیت فرزندانشان نقش به سزایی داشته باشند.

نتایج بررسی خانم‌ها صفورا شکوهی و پریسا اصغرزاده در مقاله (تاثیر فضای مجازی بر تربیت دینی کودکان) نشان می‌دهد که فضای مجازی دارای پیامدهای مثبت و منفی در اجتماعات انسانی است که می‌شود از این موقعیت برای نقل و انتقال اطلاعات خیلی راحت و سریع استفاده کرد اما این موقعیت می‌تواند تبدیل به فرصت یا تهدید شود. با استفاده درست از آن فضای مجازی که دارای ظرفیت‌های بالقوه فراوانی است می‌تواند در صورت فراهم بودن شرایط و ایجاد آن اثرات قابل توجهی در شکل‌گیری شخصیت افراد مخصوصاً کودکان داشته باشیم، از طرفی می‌توان به اهداف والای دینی بوسیله آن دست یافت.

مجتبی نوروزی، ابوالفضل کاظمی و سیده فاطمه شاهمرادی در مقاله (راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تاکید بر آموزه‌های قرآن و سیره رضوی) می‌گویند: محیط یکی از مهمترین ابعاد موثر تربیتی است. هم‌اکنون فضای جدید تربیتی بنام فضای مجازی آمده است که به‌طور مستقیم و غیر مستقیم در تربیت فرزندان تاثیر به‌سزایی دارد. فرهنگ‌سازی، استفاده بهینه و درست از امکانات فضای مجازی، آشنا کردن متولیان تربیت با خطرات فضای مجازی، نظارت، همراهی با فرزندان در استفاده از فضای مجازی از جمله مسائلی است که در این مقاله به آن پرداخته شده است.

رسول برقی و یداله مستانه در مقاله آثار فضای مجازی در تربیت فرزندان، آسیب‌ها و راهکار) به این نتیجه رسیده‌اند که فضای مجازی در کنار دستاوردها و کاربردهای انکارناپذیر و مبتنی که در زمینه‌های گوناگون دارد، پیامدهای نامطلوبی نیز به همراه دارد که باید مورد توجه والدین، مربیان، همه‌ی مسئولان امر تعلیم و تربیت و برنامه‌ریزان فرهنگی جامعه قرار بگیرد. اینترنت ابزار مناسبی برای توسعه افکار و اندیشه‌های بشری محسوب می‌شود به شرط آنکه در راه صحیح استفاده شود.

همچنین گروه بررسی‌های راهبردی میراث در مقاله (چالش‌های مادران در تربیت دینی فرزندان) بعد از بررسی انواع چالش‌های تربیتی، به عوامل مهم زمینه‌ساز چالش‌های تربیت دینی من جمله ناآگاهی مادران در بحث سواد رسانه‌ای و دانش دینی و هویت اقتصادی مادی‌گرایانه، عدم حمایت تربیتی از یکدیگر و.. پرداختند و در نهایت با بررسی ویژگی مادران موفق داشتن دانش و بصیرت را از جمله عوامل موفقیت مادران معرفی کردند.

این پژوهش در صدد پاسخ به این پرسش است که مادران چگونه می‌توانند از فضای مجازی برای ارتقای سطح اعتقادی فرزندان استفاده کنند؟ و برای پاسخ به پرسش یادشده، هشت راهکار ارائه می‌دهد که در ادامه به تشریح این هشت مورد پرداخته می‌شود.

۱. همراهی کردن مادران با فرزندان

اولین راهکار مادران در ارتقای سطح دینی فرزندان با تاکید بر فضای مجازی، همراهی مادران با فرزندان است. مادران با حضور فعال در زندگی دیجیتال فرزندان می‌توانند به ترویج و تقویت ارزش‌های دینی و اجتماعی آن‌ها کمک کنند. یکی از مهم‌ترین روش‌ها برای این همراهی، ارتباط مستمر و مؤثر با فرزندان است.

شبکه‌های اجتماعی از طریق کاهش زمان ارتباط والدین با فرزندان و ایجاد افزایش زمان ارتباط با دوستان، زمینه تأثیرپذیری بیشتری از همسالان در نوجوانان ایجاد می‌کند؛ مدیریت در خانواده و چگونگی ارتباطات با فرزندان و همچنین برقراری تعامل سالم و دوستانه با آن‌ها به ویژه در نوجوانی در برخورد با تأثیر منفی این شبکه‌ها حائز اهمیت است. (قاسمی، ۱۳۹۲، ص ۱۸۷)

تحقیقات نشان می‌دهد که این نوع ارتباط، به تقویت اعتماد به نفس و احساس امنیت در کودکان منجر می‌شود. (حسینی زاده، ۱۳۸۸، ص ۹۶). به نظر می‌رسد، الگوی تعاملی که مبتنی بر گفتگو، پذیرش و همنوایی (خوینژاد، رجایی و شیرازی، ۱۳۹۱، ص ۵)؛ رفتار محبت آمیز و دلسوزانه والدین با فرزندان (اعتصامی پور، باقری و زارع بهرام آبادی، ۱۳۹۹؛ پاکوفته و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۱۱۴)؛ انسجام درونی خانواده و فضای عاطفی و روابط صمیمی بین افراد (شیرچی، رضاییان بیلندی و مصلحی، ۱۳۸۹، ص ۹۵) باشد، بهتر می‌تواند به رشد هویت دینی کمک کند.

یکی دیگر از جنبه‌های مهم همراهی مادران، مشارکت در فعالیت‌های آنلاین فرزندان است. این مشارکت می‌تواند شامل بررسی و انتخاب محتوای مطلوب و مناسب برای فرزندان باشد. در این راستا، مادران باید قدرت تحلیل محتوای دیجیتال را به فرزندان آموزش دهند تا آن‌ها با هوشیاری بیشتری به جست‌وجو در فضای مجازی بپردازند. (اصلانی، ۱۳۹۸، ص ۸۱).

رعایت کردن اصول و مبانی تربیت اسلامی در تربیت فرزندان می‌تواند گامی مؤثر در راه جلوگیری از تأثیر منفی فضاهای مجازی بر فرزندان داشته باشد؛ چراکه خانواده‌های دیندار بیشتر از خانواده‌های غیردیندار می‌توانستند فرزندان خود را از تأثیر منفی فضاهای مجازی دورنگه دارند. (پاداشیان فرد، ۱۳۹۵، ص ۸)

والدین به عنوان الگوی فرزندان باید همواره مراقب رفتار و را جانب احتیاط گفتار بوده و در رفتارهای خود رعایت کنند. در زمینه تربیت دینی کودکان رفتارهای والدین خود را سرمشق قرار داده و همچون

والدین خود رفتار خواهند کرد. برای تربیت پذیری، کودک باید به مادر اعتماد و از او حرف شنوی داشته باشد و این اعتماد و حرفشنوی با محبت ایجاد میشود. (برجی نژاد، ۱۳۸۹، ص ۱۹۶).

همراهی مادران با فرزندان در فرایند تربیت و شکل‌گیری اعتقادات دینی و فرهنگی آن‌ها اهمیت بسزایی دارد. مادران با ایجاد فضایی حمایتی و ارائه راهنمایی‌های لازم می‌توانند به تقویت پایه‌های اعتقادی فرزندان کمک کنند. مادران با تشویق فرزندان به شرکت در فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی، این امکان را فراهم می‌کنند تا فرزندان به صورت عملی با آموزه‌های دینی آشنا شوند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که خانواده‌ها و به ویژه مادران که در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت دارند، می‌توانند به فرزندان خود الگوهای مثبت و پایداری ارائه دهند.

همچنین، تسهیل فضای گفت‌وگو بین مادران و فرزندان درباره موضوعات دینی و اخلاقی می‌تواند به فرزندان این امکان را بدهد که سوالات و نگرانی‌های خود را آزادانه بیان کنند. این تعاملات، خود به تقویت اعتماد به نفس فرزندان و رشد روحی آن‌ها کمک می‌کند. بنابراین اولین راهکار مادران در ارتقای سطح دینی فرزندان با تاکید بر فضای مجازی، همراهی مادران با فرزندان است.

۲. انتخاب محتوای مناسب برای کودکان

دومین راهکار مادران در ارتقای سطح دینی فرزندان با تاکید بر فضای مجازی، انتخاب محتوای مناسب است. محتوای دینی نقش اساسی در شکل‌دهی به هویت و ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی فرزندان دارد. مطالعات نشان می‌دهند که آشنایی با مفاهیم دینی از سنین پایین می‌تواند به تقویت روحیه‌ی معنوی و اخلاقی کودکان کمک کند؛ از جمله:

۱. تنوع منابع؛ مادران باید از منابع متنوعی برای آموزش مفاهیم دینی استفاده کنند، از جمله: کتاب‌های داستانی؛ که مفاهیم دینی را به صورت داستان‌های جذاب برای کودکان روایت می‌کنند. برنامه‌های تلویزیونی؛ که محتوای آموزشی و سرگرم‌کننده‌ای در زمینه دین ارائه می‌دهند. فعالیت‌های هنری؛ مانند نقاشی یا کاردستی که به ترویج مفاهیم دینی کمک می‌کند. (اسماعیلی، ۱۳۶۸، ص ۷۲)

۲. توجه به سن و نیازهای کودک؛ انتخاب محتوا باید متناسب با سن و مرحله رشد فرزند باشد. (قرآن کریم) برای مثال: کودکان پیش‌دبستانی: محتوای ساده و تصویری. کودکان دبستانی: داستان‌های آموزنده و بازی‌های گروهی مرتبط با مفاهیم دینی. (مقدسی پور، ۱۳۸۲، ص ۱۳۵).

یکی از بنیانهای اساسی سیستم‌های آموزشی نوین و از دستاوردهای آموزش الکترونیکی است. (جعفری ثانی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۲۶۱).

تولید محتوای الکترونیکی توسط خود دانش آموزان میتواند مهارتهای یادگیری آنها را افزایش داده و برای آنها مفید و مؤثر باشد. داده‌های شناور در فضای اینترنت با استفاده از قابلیت‌های خویش به طور مستقیم یا غیرمستقیم هویت‌های مذهبی، ملی، فرهنگی، فردی جوان را مورد هدف قرار میدهد. (نجفی، ۱۳۸۹، ص ۱۶۲). پس با آموزش و تولید محتوا توسط فرزندان همراه با نظارت و همراهی والدین میتوان به تربیت آنها کمک کرد. (برقعی، نور محمود، ۱۳۹۸، ص ۹۶) یکی از نکته‌های جالب در بحث تولید محتوا در مدرسه، تهیه محتوا توسط دانش آموزان پایه‌های بالاتر و ارائه آن به دانش آموزان پایه‌های پایین تر است.

یکی از اهداف انجام این کار، تقویت اعتماد به نفس بچه هاست. در درجه بعد، سایر دانش آموزان هم به انجام تحقیق تشویق می‌شوند. از سوی دیگر، مهارت یاددهی - یادگیری نیز ارتقا می‌یابد. (دیزجی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۶). یکی از تولیدات محتوایی میتواند بازی سازی باشد. نوجوانان با یاد گرفتن اصول اولیه بازی‌سازی می‌توانند تفکر انتقادی، تخیل و مهارت‌های حل مسئله خود را تقویت کرده، توانایی تحلیل خود را توسعه داده، داستان سرائی را کشف کرده و در نهایت یاد بگیرند چطور باید ایده‌های خود را از روی کاغذ با همکاری دیگر اعضای تیم به نتیجه تبدیل کنند. (آکادمی همراه)

تشویق فرزندان به تولید محتوا در زمینه اعتقادی نه تنها به عمق‌بخشی به اعتقادات آنها کمک می‌کند، بلکه باعث ایجاد احساس مسئولیت و اعتماد به نفس در آنها می‌شود: نوشتن مقالات و بلاگ‌ها: مادران می‌توانند فرزندان خود را به نوشتن مقالات یا بلاگ‌هایی درباره تجربیات و باورهای مذهبی‌شان تشویق کنند.

پادکست‌سازی: فرزندان می‌توانند موضوعاتی چون تجربیات خود را در یادگیری مسائل دینی، گفتگو با مهمانان درباره موارد خاص یا تحلیل کتاب‌ها و فیلم‌های مذهبی را بررسی کنند.

تولید ویدئو: فرزندان می‌توانند ویدئوهایی درباره موضوعات دینی بسازند و آنها را در پلتفرم‌هایی مثل یوتیوب و اینستاگرام به اشتراک بگذارند

بنابراین هشتمین راهکار مادران برای ارتقای سطح دینی فرزندان، تولید محتوا توسط خود فرزندان است.

نتیجه گیری

مادر بودن از جمله مهم‌ترین نقش‌هایی است که یک زن می‌تواند ایفا کند. مادران نقش بزرگی در زندگی فرزندان خود دارند و تا حد قابل‌توجهی بر کیفیت رشد و تکامل کودک تأثیرگذار هستند. از آن‌ها مراقبت می‌کنند، آن‌ها را به شکل ویژه‌ای دوست دارند، برای آموزش کودکان خود وقت می‌گذارند و هزاران کار ارزشمند دیگر برای پرورش فرزند خود انجام می‌دهند. چگونگی رشد کودک تا حد زیادی به نقش والدین و مربیان آن‌ها در زندگی بستگی دارد.

بعد از تولد فرزندان زندگی والدین به شدت دستخوش تغییر خواهد شد. یک مادر باید مدام مراقب فرزندش باشد و به نیازهای جسمی و روحی او رسیدگی کند. گرچه تمامی مادران از این مسئولیت آگاه هستند اما با آگاهی از اهمیت مسئولیت‌های مادرانه انجام آن‌ها ساده‌تر خواهد بود.

یکی از وظایف مادران، تربیت دینی فرزندان است. از این رو پژوهش حاضر راهکارهای مادران برای ارتقا سطح دینی فرزندان با تاکید بر فضای مجازی را بررسی کرده و در پایان بدین راهکارها رسیده است:

- ۱- همراهی کردن مادران با فرزندان
- ۲- انتخاب محتوای مناسب برای کودکان
- ۳- ایجاد فضای حمایتی برای فرزندان
- ۴- دعوت به پویش بر خط
- ۵- آموزش خطرات فضای مجازی به فرزندان
- ۶- تعیین هدف برای فرزندان
- ۷- هم‌اندیشی با فرزندان برای حضور در فضای مجازی

فهرست منابع

اروجی، مونس؛ مرداسی، محبوبه؛ رودباری، زهرا؛ دارابی، فاطمه؛ «تقویت هویت ملی و دینی دانش‌آموزان با بهره‌گیری از فضای مجازی»؛ سومین کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرآیندهای تعلیم و تربیت، ۱۴۰۲.

اسماعیلی، اسماعیل؛ تفسیر امثال القرآن؛ جلد دوم و سوم، چاپ سوم، تهران، اسوه، ۱۳۶۸.

اصلانی، غلامرضا؛ عظیمی، سید امین؛ سلیمانی، نسیم؛ «رابطه بین سبکهای نظارتی والدین و امنیت اینترنتی فرزندان در میان دانش آموزان دختر و پسر شهر دزفول»؛ فصلنامه علمی فناوری آموزش، ۸۱(۲).

اکبری، محمود؛ غم و شادی در سیره معصومین (ع)؛ قم، پاسدار اسلام، ۱۳۸۵.
آزموده، پیمان؛ «رابطه‌ی جهت گیری مذهبی با سرسختی و شادکامی دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۶۸.

آکادمی همراه، «چرا باید به نوجوانان بازسازی یاد داد؟»، ۱۴۰۲ (۲ اسفند)،
<https://hamrah.academy>

برجی نژاد، زینب؛ «نقش مادر در تربیت فرزند»؛ نشریه پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده تابستان، ش ۶، ۱۳۸۹.

بهرام پور، راضیه؛ باقری، فریبرز؛ زارع، بهرام؛ «بررسی الگوی ارتباط والد فرزند با های ارتباطی مهارت و واسطه گری عزت نفس دانشجویان»؛ تربیت اسلامی، شماره ۳۳، ۱۳۹۹.

بیتوته، آموزش انجام کار گروهی به کودکان؛ ۱۴۰۳؛ <https://www.beytoote.com>.
پاداشیان فرد، عزیزه؛ «رابطه بین تأثیرات منفی فضای مجازی و تربیت دینی خانواده‌ها»؛ پژوهشکده باقرالعلوم (پژوهه)، ۱۳۹۵.

پاداشیان، فرد عزیزه؛ «رابطه بین تأثیرات منفی فضای مجازی و تربیت دینی خانواده‌ها»؛ پژوهشکده باقرالعلوم، ۱۱ آذر ۱۳۹۵.

پاکوفته، نسرين؛ نصری، صادق؛ نصراللهی، بیتا؛ فرخی، نورعلی؛ «بررسی روابط والد فرزند با هویت دینی دردانشجویان: نقش تعدیل کننده جنسیت»؛ مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۶(۱)، ۱۴۰۰.

تراشیون، علیرضا؛ «تشویق کردن فرزند دین گریز به سمت دین. پرسمان کودک»، ۱۳۹۴.
<http://thaqalain.ir>

جعفری ثانی، ح؛ امین خندقی، م؛ و کاظمی قره چه، م؛ «ارزیابی کیفیت مراحل تولید محتوای الکترونیکی در برنامه درسی دانشگاه علوم پزشکی مشهد»؛ فصلنامه مطالعات اندازه گیری و ارزشیابی آموزشی، ۳(۳)، ۱۳۹۲.

جوهری، شکیباسادات، «گفتارهایی در رابطه با روابط والدین با فرزندان» قم، دفتر عقل، ۱۳۸۸.
حاجلو، ن؛ صبحی قراملکی، ن؛ و نوری، س؛ «رابطه خالقیت، وظیفه شناسی، جنبه های انگیزش و نگرشی زمان با مدیریت زمان»؛ دانش و پژوهش در روان شناسی کاربردی، ۱۲(۴)، ۱۳۹۰.

حاجی زاده، انور؛ عزیزی، قادر؛ کیهان، جواد؛ «تحلیل فرصتها و چالشهای آموزش مجازی در دوران کرونا: رهیافت توسعه آموزش مجازی در پسا کرونا»؛ فصلنامه علمی تدریس پژوهشی، ۱۳۹۹.

حسینی زاده، سیدعلی؛ «تربیت فرزند»؛ ج ۱، چاپ هفتم، قم، نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.
حسینی، اکرم السادات؛ «تحکیم خانواده در آموزه‌های قرآنی»؛ مطالعات راهبردی زنان، شماره ۲۶، ۱۳۸۳.

خوینژاد، غلامرضا؛ رجایی، علیرضا؛ شیرازی، مهناز؛ «بررسی رابطه عملکرد خانواده و هویت نوجوانان»؛ فصلنامه نوآوری‌های مدیریت آموزشی، ۱(۸)، ۱۳۹۱.

دیزجی، محمدحسین؛ «تولید محتوا توسط دانش آموزان، فرایند یاددهی و یادگیری را جذاب می‌کند»؛ وزارت آموزش و پرورش / سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی / دفتر انتشارات و فناوری آموزشی، ۱۳۹۷. <https://www.roshdmag.ir>

رحمتی، رحیمه؛ «هویت یابی دینی در کودکان»؛ اولین همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش دبستانی، ۱۳۹۷.

رفعتجو، زهرا؛ حاجینژاد، فجر؛ «تاثیر آموزش‌های مجازی کرونایی بر انگیزه یادگیری دانشجویان»؛ مجله معاونت، فرهنگی اجتماعی دانشگاه شیراز، ۱۳۹۹.

زمان وزیری، محمد مهدی؛ «مسئولیت‌پذیری در کودکان»؛ <https://mmzamanvaziri.com/>
شاکری‌نیا، ایرج؛ «تربیت دینی با تأکید بر نقش مهم خانواده»؛ مقالات پرتال فرهنگی راسخون، ۱۴۰۳.
شیرچی، رقیه؛ رضائیان بیلندی، حسین؛ مصلحی، جواد؛ «نقش پیوند والدینی و عزت نفس در پیش‌بینی سبک‌های هویت دینی نوجوانان»؛ روانشناسی و دین، ۴۷(۱۲)، ۱۳۹۸.
عبداله نژاد، فاطمه؛ «تبیین آسیب‌ها و تهدیدهای ناشی از فضای مجازی در تربیت دینی دانش‌آموزان»؛ ۱۴۰۲.

غلامزاد، شکبیا؛ «معرفی پنج بازی برای تقویت مهارت اجتماعی کودکان»؛ مجله اینترنتی کاوش روان، <https://kavoshhravan.com/kidgame/5>

غلامزاده، فاطمه؛ همتی، مهسا؛ «تاثیر مخرب فضای مجازی بر تربیت دینی کودکان»؛ یازدهمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، ۱۴۰۱.

قاسمی پویا، اقبال، پژوهش در عمل راهنمای تغییر و تحول در کلاس درس و مدرسه، چاپ ۲، تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش. انتشارات اشاره، ۱۳۹۲.

قاسمی ورجانی، طیبه؛ ابراهیمی، علیرضا؛ «توصیف و تحلیل وضعیت موجود آموزش دین در فضای مجازی»؛ فصلنامه اطلاع رسانی، آموزشی و مطالعات رایانه‌ای علوم اسلامی، ره آورد نور ۷۰، ۱۳۹۶.

گوردون، شری؛ ترجمه: کاظم اصلانی، پژمان؛ «اهمیت داشتن سواد دیجیتال در کودکان»؛ ۱۴۰۱.

مرادیان، بهنام؛ «۱۴ روش آموزش مهارت کار گروهی به کودکان و دانش‌آموزان»؛ آموزشگاه مهارت های زندگی سپندمینو، ۱۴۰۲. <https://sepandmeinoo.com/learning-teamwork-skill-to-children>

مصباح، معصومه؛ «معارف فقه علوی»؛ شماره ۶، ۱۳۹۶. <https://hawzah.net>.

مقدسی پور، علی؛ «اصول و روش های آموزش مفاهیم دینی به کودکان»؛ معرفت، شماره ۷۵، ۱۳۸۲.

مؤمنی راد، اکبر و سلیمی روش، اکرم؛ «بررسی تاثیر محتوای الکترونیکی توسط دانش آموزان بر انگیزش و بازده های یادگیری سطح بالای آنان»؛ فناوری و آموزش و یادگیری، سال دوم، شماره ۷، تابستان ۱۳۹۵.

نجفی علمی، محمود؛ «فناوری اطلاعات، نوجوانان و بحران هویت»؛ رهاورد نور؛ سال نهم، شماره ۳، ۱۳۸۹.

نورمحموده، یحیی؛ برقی، شیما سادات؛ «نقش و تاثیر رسانه در تربیت فرزندان»؛ دوفصلنامه تخصصی پژوهشهای اسلامی جنسیت و خانواده؛ سال دوم، شماره سوم، ۱۳۹۸.

نوروزی، مجتبی؛ کاظمی، ابوالفضل؛ شاهمرادی، سیده فاطمه؛ «راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تأکید بر آموزه های قرآن و سیره رضوی»؛ فرهنگ رضوی. سال پنجم، شماره نوزدهم، ۱۳۹۶.

واعظ، ویدا؛ «آموزش برنامه مروج سلامت بر رشد مهارت زندگی دانش آموزان پسر شادگان»؛ آموزش برنامه مروج سلامت بر رشد مهارت زندگی دانش آموزان پسر شادگان، ۱۴۰۲.